

УДК 398.47(=161.2:477.82)

Анастасія КРИВЕНКО

МОТИВ РОЗПІЗНАВАННЯ ВІДЬОМ У КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВИЙ ТРАДИЦІЇ ВОЛИНЯН

На основі опублікованих джерел та матеріалів польових досліджень розкрито міфоритуальне вираження в календарній традиції волинян демонологічного мотиву розпізнавання відьом, показано поширення, збереження, етнолокальні особливості народних повір'їв і магічних практик, пов'язаних із традиційними уявленнями про способи виявлення і знешкодження носіїв відьмацтва та їхніх чарів.

Ключові слова: Волинь, демонологія, відьма, розпізнавання, народний календар, повір'я.

Одним із ключових світоглядних концептів народної демонології є архаїчні й загальнопоширені уявлення та вірування про небезпечні, шкідливі, смертоносні дії різних демонічних істот і необхідність та можливість їх нейтралізації за допомогою застосування певних оберегових заходів. Такі погляди та зумовлена ними ритуально-магічна апотропеїка пронизують усі пласти традиційної обрядосфери, зокрема й календарні вірування та обряди українців.

Певна частина цих явищ пов'язана з конкретними датами народно-церковного календаря і стосується власне мотиву виявлення (розпізнавання) в обрядовий період носіїв демонічної сили, насамперед — відьом. Дослідження цього мотиву знайшло лише часткове, контекстне фактографічне висвітлення в народознавчих публікаціях про демонологічні вірування українців. Між тим, як спробую показати на прикладі календарної традиції волинян, із ним пов'язані своєрідні світоглядні та звичаєві реалії, які заслуговують окремого розгляду, зокрема й в етнолокальному вимірі. Це, передусім, різні народні повір'я про відьом, що начебто викривають себе специфічною поведінкою в час тих чи інших релігійних свят, а також спеціальні магічні дії, за допомогою яких у певний календарний період чи оказіонально селяни намагалися виявити і водночас знешкодити чарівниць.

Демонологічно маркована календарна дата, з якою в Україні, зокрема й на Волині, віддавна пов'язують посилення відьомської активності, — свято Водохреща. За віруваннями, що досі поширені у багатьох селах на Сокальщині, Бусьчині, Хмельниччині, Старокостянтинівщині, Білогірщині, під час йорданського водосвяття відьми, відьмаки будь-що намагаються швидше за інших зачерпнути освяченої води і першими прийти з нею додому. Подекуди вважають, що чародії викривають себе й іншими діями, наприклад вмивають у загальній посудині зі свяченою водою обличчя і руки (с. Тартаків Сокальського р-ну Львівської обл., с. Новопіль Черняхівського р-ну Житомирської обл.) або занурюють у воду ті чи інші предмети, щоб потім використати їх для лихого чарування (с. Рибчинці, Уланів Хмельницького р-ну Вінницької обл.) [7, арк. 112; 8, арк. 17, 38; 9, арк. 60, 64, 78, 151, 159, 183, 283].

Позаяк у народі відьмацтво здебільшого пов'язували з особами жіночої статі, у деяких селах право першими набрати освяченої води зазвичай на-

дають чоловікам. Зокрема, так чинять у с. Уланові на Хмільниччині і за цим навіть стежить священик, який «знає, що це таке...». Крім того, він допильнує, щоб люди не збовтували води і користувалися спільним черпаком для її набирання. Своєю посудиною зачерпувати свячену воду не можна. Колись, оповідають, був випадок, що в однієї жінки, яка вміла чаклувати («відбирала» в корів молоко) і порушила цю настанову, священик забрав горня і виллв на неї набрану воду [9, арк. 64, 159, 170].

На мотив виявлення відьом самим парохом, а також протистояння чарівниць і священика можна нагадати й у свідченнях інформаторів з інших волинських сіл. Так, у с. Стенятині на Сокальщині певні, що панотець знає, хто з селян схильний до відьмацтва, і пильно стежить, аби не допустити їх першими до води [8, арк. 17].

У деяких селах на Бродівщині (с. Підгірці) та Кременеччині (сс. Града, Куликів) вважають, що відьми бояться підходити до освяченого місця й першими, хто на Водохреща намагається набрати свяченої води, є пасічники. Деінде таке прагнення приписували знахарям: «знахурі якісь, які шось знають, то все хотіли перші води набрати» (с. Монастирок Бродівського р-ну Львівської обл.) [21, с. 236; 22, с. 207].

Чимало свідчень про особливу, аномальну поведінку відьом під час релігійних відправ стосується їх участі у великодніх урочистостях. За різними оповідями, які в різних районах Волині можна почути і тепер, особи, які є відьмами, завжди на Великдень поспішають першими освятити пасхальні кошики і першими повернутися з ними додому. Окрім того, вони виявляють себе тим, що під час Богослужби (у момент відкриття церковних дверей перед обходом храму або після цього, коли йдуть до мирування) норовлять доторкнутися до риз або руки священика (щоб «набратися сил») чи першими взятися за клямку дверей, коли процесія входить до церкви. Дехто також залишається в храмі під час обходу, аби непомітно що-небудь узяти для своєї «ворожби», кладе в пасхальний кошик ножа, щоб згодом використати цей посвячений предмет у зловорожій магії¹, і т. ін. [5, арк. 13; 7, арк. 19, 39, 109,

112; 8, арк. 17, 78; 9, арк. 60, 66, 124, 228; 33, с. 228, 230; 39, с. 459].

У багатьох волинських селах вірили, що відьом можна розпізнати за місцем розташування в церкві, оскільки вони полюбляють скупчуватися біля порога та дверей церкви, щоб першими посвятити кошик, ховаються за дверима в момент церковного обходу (Сокальщина, Черняхівщина). Крім того, відьма видавала себе незвичною поведінкою на великодній літургії: метушилася, хапала різні предмети, переходила з місця на місце, не хрестилася чи хрестилася дуже швидко, «відхрещувалася» (хрестилася навпаки), ніколи не поверталася спиною до вівтаря («бо її пече»), закладала ногу на ногу, коли всі в церкві ставали на коліна, падала під ікону Божої Матері, задки виходила з храму, «гавкала» після її окроплення свяченою водою і т. ін. [5, арк. 29; 7, арк. 39, 98, 109, 112; 8, арк. 11, 24, 78; 9, арк. 47, 220, 228].

На Гоцанщині вірили, що на Великдень відьми цілують замок в церковних дверях. У деяких селах також розповідають, що вони, бувало, падали перед священиком, аби він їх переступив, намагалися пройти під плащаницею, коли її виносили з храму, виходили з церкви, коли співають «херувимське» (сс. Бугрин, Посягва). Дехто з етнофорів твердить, що подібним чином відьми поводяться не лише на великодньому богослужінні, а й «на любе свято» (с. Сергіївка). Подібні повір'я зафіксовано на Хмільниччині: після церковного обходу відьми намагаються першими зайти до храму, доторкнутися до престолу і так буває не лише на Великдень, а й в інші свята — на Водохреща, Вербну Неділю, Спаса тощо (с. Уланів) [1, арк. 98; 2, арк. 21, 22, 26, 28, 29, 31, 34, 40, 42, 48, 50, 57; 7, арк. 109; 9, арк. 102; 33, с. 228].

За повір'ям жителів Сокальщини (с. Городиловичі), Хмільниччини (с. Сміла), Ізяславщини (с. М'якоти), Старокостянтинівщини (с. Слобода), і на Великдень, і в інші дні святкового календаря (Водохреща, Трійця) відьми не можуть зайти до церкви й прийняти причастя, посвятити воду, зелень тощо, оскільки їх, мовляв, не допускає в храм Святий Дух. Та ж відьма, котрій вдалося проникнути в храм, часом «ревла, як корова, впала і кричала і її рожі тощо [7, арк. 77; 8, арк. 48, 74; 9, арк. 10, 66; 15, арк. 70].

¹ Крім відьом, ножа зазвичай святять і волинські знахарки-шептухи. Відтак послуговуються ним у лікувальній практиці, зокрема, для викачування хвороби яйцем, спалення

елі вивели з церкви» (с. М'якоти Ізяславського р-ну Хмельницької обл.) [5, арк. 29; 8, арк. 2; 9, арк. 76, 78, 196, 258].

Деінде вважають, що відьми свідомо й демонстративно ігнорують святкові дії, скажімо, у момент великодньої служби і посвячення пасок займаються побутовими справами — перуть одяг, підмашують припічок абощо (с. Сміла, Зозулинці Хмельницького р-ну) [9, арк. 77, 112, 130]. Наприкінці ХІХ ст. подібні повір'я зафіксувала на Звягельщині (нині Новоград-Волинський р-н Житомирської обл.) С. Рокосовська. Коли опівночі всі односельці перебувають на великодньому «Одіянії» (чування біля ритуального багаття, яке розпалюють коло церкви), відьми залишаються вдома й палять у печах [40, с. 163].

У деяких повір'ях про розпізнавання відьом у час церковних Богослужб (у Страсний Четвер, Великодні П'ятницю і Суботу) наявні уявлення про своєрідні іпостасі демонологічного персонажа, які є видимі лише для певних категорій осіб. Так, подекуди на Хмельниччині вірили, що перша народжена дитина в сім'ї («первак»), якій особливим зором дано узріти справжню подобу відьом, бачить їх на «Одіянії» у вигляді людини, кішки, собаки чи коня (с. Зозулинці) [9, арк. 128].

Подібно на Кременеччині вважали, що «перваки» бачать на великодній літургії відьом, у яких на головах — дійниці [20, с. 226]. Натомість на Горохівщині були певні, що їх зможе побачити лише той, хто сам є відьмарем (с. Старики) [22, с. 205]. За іншою гадкою, відьом може узріти сільський староста, який перед початком святкової відправи повинен вибратися на дзвіницю (с. Переміль Горохівського р-ну) [5, арк. 41]. На схожий мотив натрапляємо в оповідях про інших демонічних істот (русалок, мерців), яких, начебто, теж можна побачити саме з дзвіниці, однак опівночі в Зелену Суботу чи Навський Великдень (с. Стара Лішня Іваничівського р-ну) [8, арк. 48—52].

За повір'ями мешканців деяких сіл Сокальщини, Бродівщини, Хмельниччини, на Великдень, а також в інші «свята і неділі», відьму здатен бачити лише священник [8, арк. 28; 9, арк. 47]. На Бродівщині вважають, що це стається тоді, коли парох виносить монстрацію (вид дароносиці), крізь яку видно, що в цей момент відьми повертаються до нього спиною

і в них на головах є «скіпці» — дійниці (с. Бордуляки, Станіславчик, хут. Копані) [33, с. 229]. У с. Станіславчику, оповідають, бувало й таке, що священник на сповіді напоумлював чарівниць полишити гріховні справи: «... як правили Службу Божу, то священник мав такі скла і міг бачити, що відьми мають скіпці на голові і він знав, яка жінка. І як приходили до сповіді, то він їй сказав: «Слухай, покинь то, а як ні, то я тобі гріхів не відпущу і причастя я не дам» [6, арк. 5].

Знаючи, що ті чи інші особи є відьмами, у деяких селах душпастир не розпочинав відправи доти, доки на його заклик вони добровільно не покидали церкви. Ось що про це розповідають у с. Тартакові на Сокальщині: «В нас був священник з Сокаля і так розказував: «Я, як відправлев, знав, хто відьма є. Я прийшов на одправу, подививсі. Є тії відьми. І кажу до церкви: «Слухайте, не буду відправлев, доки відьми з церкви не вийдуть». Ніхто не рухається. Я постояв, постояв півгодини. А воно ж тре відправлети. І кажу: «Хто відьма, жеби я не виводив, бо я йду вже і буду виводив по єдній...». Забралісі, як єдна з церкви...» [8, арк. 28].

За традиційними віруваннями, що побутують у волинян досі, у час календарних свят відьом можна виявити не лише на основі спостереження за незвичною, неадекватною поведінкою певних осіб під час літургій, а й за допомогою виконання в церкві чи вдома спеціальних магічних дій. Часом їх сприймали і як засоби нейтралізації демонічної істоти та її чарів.

За етнографічними даними кінця ХІХ — початку ХХ ст. (записи П. Чубинського, Н. Дмитрука), на теренах Літинщини та Коростишівщини практикували такий своєрідний спосіб виявлення відьом. Той, хто хотів побачити їх під час церковної відправи у Страсний Четвер, у запусі напередодні Великого посту мав покласти під язик трохи сиру і тримати його в роті цілу ніч. Наступного дня цей сир належало зав'язати в пояс чи в шматину і так носити його при собі впродовж усього посту. Відтак із ним ішли на Страсне Богослужіння, ставали біля дзвіниці й начебто бачили всіх відьом, котрі проходили повз. Вважалося, що ті неодмінно будуть просити викинути захований сир або спробують видерти його у того, хто їх викриває [36, с. 198; 15, арк. 30].

У селах на Черняхівщині, Маневиччині, Новоград-Волинщині, Славутиччині сир зашивали в пояс або носили цілий піст під правою рукою і вважали, що завдяки цьому вдасться виявити (побачити) відьом під час Великодньої літургії. Подібні вірування побутували на Холмщині, де сир зашивали в сорочку і носили під лівою рукою увесь великий піст. Вірили, що той, хто так зробив, обов'язково в церкві побачить відьму — жінку з дійницею на голові, яка буде ходити з процесією попереду священика [7, арк. 98; 12, арк. 24; 14, арк. 46; 18, с. 504; 34, с. 10; 39, с. 339; 40, с. 195].

Про побутування подібних вірувань і чарів у деяких волинських селах пам'ятають досі. Польові записи додають до них і деякі нові деталі — сир має бути свячений і в церкві його треба тримати в роті, відьма стоїть у храмі однією ногою в дійниці, чарівниці жорстоко мстяться особам, які їх викривають:

«То казали, що треба взяти сира свяченого під язик і йти до церкви. То буде та відьма бігти, щоб скубнути батюшку за ризу, от вже казали — відьма. Але треба мати сир в роті» (с. Богунівка Горохівського р-ну Волинської обл.);

«То вже останній день Масниці треба узять за шок сиру і з цим сиром переночувать. А тоді вже, як ідеш до церкви вже на Великдень, то можна побачить ведьму. Вона, кажуть, в церкві стоїть, їдна нога так стоїть, а друга в дойниці. А кажуть, що даже, як десь тако будеш сам іти, то ше й недопустить тебе з тим сиром. Ше й може вдарить, то той сир вилитить із рота» (с. Троковичі Черняхівського р-ну Житомирської обл.);

«Ше казали великодного сиру під язик пхати, то можна побачити відьму. То в нас одна жінка заклала сир десь за зуби. То до Великодня, як вона йшла до церкви, як вони її перейняли ці ведьми... То вони її збили. Таке зробили, що вона здуріла» (с. Сербинівка Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.) [4, арк. 34; 7, арк. 98; 9, арк. 220].

На переконання жителів Горохівщини, для того, щоб на Великдень виявити відьму, треба бути одягненим у нове вбрання. Таку особу відьма буде *«штовхати то звідси, то звідси»* (с. Піски) [4, арк. 23].

Задля виявлення відьми, на Білогірщині (Східна Волинь), у Страсній четвер чи на Великдень роз-

палювали піч полінцями, які по одному відкладали впродовж всього Великого посту (щочетверга) або ж протягом дванадцяти передвеликодних днів. Вірили, що тоді відьма неодмінно прийде до оселі тієї особи, яка так вчинила, і проситиме в неї вогню [11, арк. 31; 37, с. 13].

У деяких селах на Іваничівщині, Старокостянтинівщині були певні, що на Страсному Богослужінні відьом з дійницями на головах зможе побачити лише той, хто стане на стілець, спеціально змайстрований у час Великого посту [17, с. 73]. Своєю чергою у селах Володимиро-Волинщини ще на початку ХХ ст. гадали, що саме таким буде вигляд відьом, якщо на них подивитися крізь дірку у дошці від труни [33, с. 229].

Відомості про ще один спосіб, за допомогою якого нібито можна виявити відьом, записали на Житомирщині (у селах сучасних Новоград-Волинського і Пулинського р-нів) В. Кравченко і Т. Пархоменко. Аби підстергти чарівницю, яка напередодні Великодня чи Івана Купала приходять красти молоко в корови, необхідно сховатися в хліві за бороною або воротами, зробленими з осикового дерева [13, арк. 144; 29, с. 63; 32, с. 85].

У багатьох волинських селах ознакою проникнення відьми до господи у той чи інший час (напередодні Трійці, Івана Купала, після першого вигону худоби, отелення корови тощо), вважали появу в хліві стороннього предмета (наприклад чужого решета, солом'яної коробки, колеса) або, за поширенішими віруваннями, підозрілої тварини (жаби, kota, собаки). У такому разі господар чи господиня тут же намагалися її впіймати, скалічити, вірячи, що внаслідок цього відьму буде виявлено й знешкоджено, оскільки після повернення до людської подобі в неї на все життя залишаться сліди від завданого каліцтва.

Про те, що саме так і стається, на Волині і тепер розповідають чимало різних історій. Низка прикладів:

«То я чув таке, що кажут: «О, злавав». Йде, каже, дивиться, решето котиться. Схопив за це решето і на цвях. Цвяхом пробив. А там дивиться. А то, каже, сусідкі за вухо пробив» (с. Підгірці Бродівського р-ну Львівської обл.);

«Якщо вона йде молоко забирає, то перетворюється в жабу чи віщо. Да її там чи рубнуть, чи шо..., то вона зробиться людиною, а та рана є»;

«Жабі взяли були одрубали ногу, да й баба кульгала, як «перекинулася» (с. Бугрин Гощанського р-ну Рівненської обл.);

«...по сусідству казали, шо зловив чоловік відьму, шо перекинута була у велику жабу, коло корови вечором. І він забити не хотів, знав, шо то вже шось є. Взяв вилками за ногу і викинув до річки. І рано чує — сусідка не ходє, нога поранена... А він каже: «То я її» (с. Мерва Горохівського р-ну Волинської обл.);

«Там у нас колись була на вулиці така стара баба, то казали, шо вона ведьма була. Вона вечно була слаба, але казали, шо... перекидалась да в котів, да доїла корові. То поб'ють да вже вона слаба...» (с. Троковичі Черняхівського р-ну Житомирської обл.);

«Один тоже зловив ката у хаті чи в хліві. Він його взяв і хвоста одрубав тому котові... То та жінка була чи без ноги, чи без руки. І всі знали, шо то вона ходила сюди» (с. М'якоти Ізяславського р-ну Хмельницької обл.);

«Я помню, це на Трійцю так вже ввечері видоїла корову так, як треба. Уранці виходжу доїть рано... Як я до цієї корови, до неї торкнуться не мона. І отака жаба, як долоня сидить коло порога... На поле не пішла, пішла до «бабки»... А вона каже: «Треба було узять сокиру і одрубать їй лапу хотя, да й побачили б, хто це» (с. Грушки Хорошівського р-ну Житомирської обл.);

«Вже як вечір, то вона (відьма. — А. К.) десь йде до корови і вже їй поробить, шоб вже не було в хазяїнів молока. І вже дослідкували, шо то їдна така жінка ходє. Як хазяїн застав (ту кицьку. — А. К.), то взяв лапи кусок одрубав... Як потом дивляться, а в теї жінки пальця кусок нема» (с. Перемиль Горохівського р-ну Волинської обл.);

«А баба каже: «А то тими вилками (вилами. — А. К.) приколи її або ногу приколи. Будеш бачити, якщо то відьма, то вона прийде до тебе..., вона буде кульгала на ногу». І вона каже: «Я так зробила. Приходе рано жінка, скакає на носі, замотана нога. Ше кров навіть повиходила» (с. Тартаків Сокальського р-ну Львівської обл.); і т. ін. [3, арк. 28, 34, 57; 5, арк. 51; 7, арк. 34, 42; 8, арк. 28; 9, арк. 45, 91, 99, 142, 206, 220, 257; 10, арк. 54; 16, с. 819; 20, с. 228; 23,

с. 189; 29, с. 63; 30, с. 468; 31, с. 6—8; 35, с. 76, 88—89; 41, с. 251].

У різних місцевостях досліджуваної території зафіксовано застосування ще одного відомого магічного способу виявлення і, водночас, нейтралізації відьом. Коли корова втрачала молоко, що, як твердять, часто траплялося в Чистий Четвер, напередодні Великодня, Трійці, Івана Купала чи інших великих свят, після отелення тощо, господиня зазвичай чинила певні дії з цідилком та однією чи дев'ятьма, дванадцятьма новими голками. Зокрема, пронизувала ними цідилко і переливала через нього молоко (с. Бугрин Гощанського р-ну), кидала таке цідилко в окріп (с. Кутрів, Перемиль Горохівського р-ну, с. Зозулинці Хмельницького р-ну, с. Левківка Старокостянтинівського р-ну), кип'ятила його у процідженому молоці з голками та свяченою водою (с. Пустовійти Хмельницького р-ну) тощо. Вважалося, що невдовзі після цього до хати неодмінно прийде котрась із жінок нібито щось принести, запитати чи попросити. Насправді — це з'явиться та відьма, яка чарувала, «бо її буде кололо, мучило», «її пече, шо це воно кипит», «голки дуже її крепко колят» і т. ін. Саме через ці страждання лиходійниця може зізнатися в чаклуванні, просить припинити їй дошкуляти, пробачити гріхи і не робити поголосу між односельцями [5, арк. 5, 39, 47; 8, арк. 70—71; 9, арк. 61, 129, 152, 226; 17, с. 71]. Подібні вірування зафіксував на теренах Кременеччини В. Галайчук: якщо молоко, яке «зіпсула» відьма, вилити на розпечений серп, це завдасть лиходійниці нестерпного пекучого болю [22, с. 228].

Згідно з народними повір'ями, результатом здійснення згаданих та інших магічних дій (вилиття води, котрою сполоснули цідилко, на перехрестя доріг або в туалет, тощо) є відвертання відьомського чарування і відновлення молочності корів. У деяких селах, щоправда, вважали, що навіть попри це ситуація не унормована, оскільки корова хоч і ставала «трохи ліпша», однак все одно вона вже «через відьміні руки перейшла» (с. Підгірці Бродівського р-ну Львівської обл.) [3, арк. 19, 28; 5, арк. 5, 12; 7, арк. 19; 8, арк. 70; 40, с. 195].

У деяких свідченнях про викриття відьом, немає хронологічної пов'язаності подій з тією чи іншою ка-

лендарною датою. Однак, наявність подібних мотивів вказує на їх однорідність з тими демонологічними повір'ями, які стосуються власне певних календарних свят.

Так, у с. Грушках Хорошівського р-ну розповідають, що одна відьма викрила себе появою у господі, де за порадою знаючої «бабки» для відвертання її чарів «зіпсуту» корову обкурили освяченим на Маковея зіллям та покропили свяченою водою [7, арк. 46]. За іншою бувальщиною, чарівниця, відчувши пекучі болі, з'явилася там, де знайшли й спалили засоби її шкідливої магії (закопані на подвір'ї курячі яйця) (с. Тартаків Сокальського р-ну) [8, арк. 32].

На Сокальщині наприкінці ХІХ ст. зафіксовано ще одне цікаве повір'я — про можливість виявити відьму за допомогою осикової кори. Накрившись нею, людина, начебто, стане невидимою і таким чином зможе непоміченою вистежити особу, яка приїде до корови [41, с. 251].

Різні, зокрема й подібні до волинських, повір'я про виявлення відьом у час календарних свят, уявлення про особливу здатність окремих осіб (священик, «первак») бачити їх під час богослужінь, застосування певних магічних дій для викривання чарівниць (з цідилком, сиром, дровами), практика калічення виявлених в хліві тварин, в яких вони начебто перекидаються, тощо — прикметні міфологічні реалії, що були відомі й українцям Карпат, Полісся, Поділля, Середньої Наддніпрянини, Слобожанщини [19, с. 134; 23, с. 94; 24, с. 105; 25, с. 44; 26, с. 283; 27, с. 276; 28, с. 440; 36, с. 198; 37, с. 13]. Водночас інші явища зафіксовані тільки на теренах Волині й засвідчують етнолокальну специфіку її календарної демонології. Це, зокрема, повір'я про те, що в святковий день відьом можна виявити, спостерігаючи за жіночим гуртом з дзвіниці чи за особливостями поведінки певних осіб, які під час відправ не стають на коліна, «відхрещуються», обертаються до священика спиною, «задкують», падають під ікони, плащаницю і т. ін. У деяких волинських селах зафіксовані й інші своєрідні вірування: священик бачить чарівниць за допомогою монстрації; вистежити, прикликати, нейтралізувати відьму можна за допомогою виливання молока на розпечений серп, знищення засобів її шкідливої магії; чарівниці мстять-

ся тим, хто у той чи інший спосіб їх викриває, у час релігійних відправ займаються побутовими справами тощо.

Польові дослідження, проведені в різних районах етнографічної Волині, засвідчують, що ряд традиційних повір'їв, особливо про виявлення відьом під час Великоднього Богослужіння і Йорданського водосвяття, у багатьох селах залишаються живучими і тепер. Зчаста також можна почути різні історії про «калічення відьом», викриття, знешкодження чарівниць за допомогою магічних дій із голками абощо, однак у сучасну пору такі та інші практики здебільшого віджили.

1. Архів ЛНУ ім. Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 281-Е. — Арк. 1—99 (Польові етнографічні матеріали до теми «Літня календарна обрядовість волинян», зафіксовані у Гоцанському та Острозькому р-нах Рівненської обл. Баглай Марією Василівною 3—17 липня 2009 р.).
2. Архів ЛНУ ім. Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 285-Е. — Арк. 1—55 (Польові етнографічні матеріали до теми «Весняна календарна обрядовість», зафіксовані студенткою другого курсу Дудою Ольгою Іванівною 4—15 липня 2009 р. у Гоцанському р-ні Рівненської обл.).
3. Архів ЛНУ імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 288-Е. — Арк. 1—63 (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія», зафіксовані студенткою другого курсу Кривенко Анастасією Олександрівною 3—17 липня 2011 р. у Гоцанському та Острозькому р-нах Рівненської обл.).
4. Архів ЛНУ імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 334-Е. — Арк. 1—77 (Польові етнографічні матеріали до теми «Весняна календарна обрядовість», зафіксовані студенткою третього курсу Дудою Ольгою Іванівною 5—20 липня 2010 р. у Горохівському р-ні Волинської обл.).
5. Архів ЛНУ імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 337-Е. — Арк. 1—53 (Польові етнографічні матеріал до теми «Демонологія», зафіксовані у Горохівському р-ні Волинської обл. Кривенко Анастасією Олександрівною 5—20 липня 2010 р.).
6. Архів ЛНУ імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 399-Е. — Арк. 1—83 (Польові етнографічні матеріали до теми «Демонологія», зафіксовані студенткою третього курсу Когут Наталією Василівною 6—20 липня 2011 р. у Бродівському р-ні Львівської обл.).
7. Архів ЛНУ імені Івана Франка. — Ф. 119-Р. — Оп. 17. — Спр. 496-Е. — Арк. 1—122 (Польові етнографічні матеріали до теми «Календарний пласт волинської демонології», зафіксовані аспіранткою Інституту народознавства НАН України Кривенко Анастасією

- Олександрівною 3—15 липня 2013 р. у Черняхівському, Червоноармійському, Володар-Волинському р-нах Житомирської обл.).
8. Архів ЛНУ імені Івана Франка. — Ф. 119-Р. — Оп. 17. — Спр. 497-Е. — Арк. 1—80 (Польові етнографічні матеріали до теми «Календарний пласт волинської демонології», зафіксовані аспіранткою Інституту народознавства НАН України Кривенко Анастасією Олександрівною 6—11 серпня 2013 р. у Сокальському р-ні Львівської обл. та Іваничівському р-ні Волинської обл.).
 9. Архів ІН НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 737. — Арк. 1—283 (Кривенко А. Календарні звичаї та повір'я волинян. Польові матеріали, зібрані у селах Хмельницького р-ну Вінницької обл., Старокостянтинівського та Білогірського р-нів Хмельницької обл., Лановецького р-ну Тернопільської обл., 2014 р.).
 10. НАНФ ІМФЕ НАН України. — Ф. 16. — Спр. 83. — 213 арк (Етнографічні та фольклорні матеріали від різних дописувачів, що ввійшли до рукописного журналу «Етнограф», які випускали Житомирські пед. Курси 1922—1924 рр.).
 11. НАНФ ІМФЕ НАН України. — Ф. 15—3. — Спр. 212а, б, в, г. — 154 арк. (Кравченко В. Етнографічні та фольклорні матеріали: обряди, звичаї, народні пісні та інше. Записи різних збирачів на Волині та інших місцевостях. 1927—1928 р.).
 12. НАНФ ІМФЕ НАН України. — Ф. 15—3. — Спр. 216. — 60 арк. (Матеріали до вивчення скотарства на Україні, звичаї, прикмети, лікування худоби).
 13. НАНФ ІМФЕ НАН України. — Ф. 15. — Спр. 256. — 193 арк. (В. Кравченко. Записи різних збирачів: Народний календар. Ч. V.).
 14. НАНФ ІМФЕ НАН України. — Ф. 15—3. — Спр. 257. — 186 арк. (Збірник фольклорних та етнографічних матеріалів різних дописувачів, упорядкований В.Г. Кравченком. Календар пересувний. Одяг. Рибальство. Каменярство. 1941 р.).
 15. НАНФ ІМФЕ НАН України. — Ф. 1—5. — Спр. 403. — 137 арк. (Дмитрук Н. Матеріали з народного календаря, зібрані на Волині. 1924—1929. Рукопис).
 16. Баглай М. Скотарські мотиви в літній обрядовості волинян Житомирщини / Марія Баглай // Народознавчі зошити. — 2015. — № 4. — С. 818—824.
 17. Беньковський І. Обычай и поверья, приуроченные к «Велькодню» / И. Беньковский // Киевская старина. — 1895. — Т. XLIX. — Кн. 5. — Отд. II (I) — С. 70—76.
 18. Боцяновский В.Т. Заговоры против болезней, разные поверья и приметы (Село Писки Житомирского уезда) / В.Т. Боцяновский // Живая Старина. — 1895. — Год 5. — Вып. III—IV. — С. 499—504.
 19. Войтович Н.М. Народна демонологія Бойківщини / Н.М. Войтович. — Львів : Сполом, 2015. — 228 с.
 20. Галайчук В. Демонологія Кременеччини / Володимир Галайчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. — 2012. — Вип. 47. — С. 198—240.
 21. Галайчук В. Різдвяно-Водохресні свята в околицях Кременця / Володимир Галайчук // Вісник Львівського університету. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2009. — Вип. 44. — С. 215—240. — (Серія історична).
 22. Галайчук В. Українська міфологія / Володимир Галайчук. — Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. — 288 с.
 23. Гнатюк В. Знадоби до галицько-руської демонології / В. Гнатюк // Етнографічний збірник. — Львів, 1903. — Т. XV. — 266 с.
 24. Головаха І. «У відьми королева завжди добра». Традиційні бувальщини про відьом та міфотворчий світогляд сучасної людини / І. Головаха // Сучасність. — 1995. — № 5. — С. 103—108.
 25. Горошко Л. Символіка води в обрядовій традиції жителів Черкащини / Леся Горошко. — Київ : Вид. Олег. Філюк, 2014. — 256 с.
 26. Гринченко Б.Д. Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях / Б.Д. Гринченко. — Чернигов : Типогр. Губерн. Земства, 1895. — Вып. 1: Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. — 308 с.
 27. Зеленин Д.К. Описание рукописей Ученого архива императорского Русского Географического Общества / Д.К. Зеленин. — Петроград, 1914. — Вып. 1. — 483 с.
 28. Иванов П.В. Народные рассказы о ведьмах и упырях / П.В. Иванов // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упор., прим. та біографічні нариси А.П. Пономарьова, Т.В. Косміної, О.О. Боряк ; вст. ст. А.П. Пономарьова. — Київ : Либідь, 1991. — С. 430—497.
 29. Кравченко В. Етнографічні матеріали, зібрані В. Кравченком на Волині та по суміжних губерніях / В. Кравченко ; з передмовою М. Гладкого // Труды общества исследователей Волины. — Житомир, 1911. — Т. V. — 148 с.
 30. Кривенко А. Образ відьми в купальських повір'ях волинян / Анастасія Кривенко // Народознавчі зошити. — Львів, 2015. — № 2. — С. 463—475.
 31. Криловець Н. Безодня. Бувальщини й легенди / Наталія Криловець. — Рівне : Волинські обереги, 2008. — 124 с.
 32. Пархоменко Т. Календарні звичаї та обряди Рівненщини: Матеріали польових досліджень / Тетяна Пархоменко. — Рівне : вид. О. Зень, 2000. — 200 с.
 33. Пуківський Ю. Образ відьми у великодніх звичаях та повір'ях українців історико-етнографічної Волині (за матеріалами польових досліджень) / Юрій Пуківський // Матеріали до української етнології: зб. наук. праць. — Київ, 2011. — Вип. 10 (13). — С. 227—232.
 34. Толстая С.М. Между двумя мирами: магические способы распознавания ведьмы / С.М. Толстая // Миф и культура: Человек — не-человек. Тезисы конференции.

- Ноябрь, 1994. — Москва : Институт славяноведения и балканистики РАН, 1994. — С. 9—13.
35. Українські міфи, демонологія, легенди / уряд. М.К. Дмитренко. — Київ : Музична Україна, 1992. — 144 с.
 36. Чубинский П.П. Верования и суеверия / П.П. Чубинский // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом Юго-Западного отдела. — Санкт-Петербург, 1872. — Т.1. — 224 с.
 37. Чубинский П.П. Народный дневник / П.П. Чубинский // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом Юго-Западного отдела. — Санкт-Петербург, 1872. — Т.III. — 486 с.
 38. Dymnycz N. Obrzędy i wierzenia ludowe w czasie świąt Bożego Narodzenia / Nazar Dymnycz // Rocznik Wołyński. — Równe, 1930. — Т. 1. — S. 94—106.
 39. Kolberg O. Dzieła Wszystkie / Oskar Kolberg. — Poznań, 2002. — Т. 84. Wołyń. Suplement do t. 36. — 506 s. : ilustr.
 40. Kopernicki I. Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu z materiałów zebranych przez P. Zofiję Rokosowską we wsi Jurkowszczyźnie w pow. Zwiąhelskim / Kopernicki I. // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej wydawany staraniem Komisji antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie. — Kraków, 1887. — Т. XI. — Dział III. — S. 130—228.
 41. Sokalski B. Powiat Sokalski pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym / B. Sokalski. — Lwów, 1899. — 496 s.

Anastasiia Kryvenko

THE MOTIVE OF WITCH RECOGNITION IN THE CALENDAR AND RITUAL TRADITION OF VOLHYNIA

The article, based on the published sources and materials of field works, dwells upon the mythological and ritual expression of the demonological motive of witch recognition in the calendar tradition of the population of Volhynia. It shows distribution, preservation, ethnic and local features of folk beliefs and magic practices related to the traditional ideas about the methods of exposure and neutralization of witchcraft bearers and their magic.

Keywords: Volhynia, demonology, witch, recognition, folk calendar, beliefs.

Анастасія Кривенко

МОТИВ РАСПОЗНАВАНИЯ ВЕДЬМ В КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОЙ ТРАДИЦИИ ВОЛЫНЯН

На основе опубликованных источников и материалов полевых исследований раскрыто мифоритуальное выражение в календарной традиции волянян демонологического мотива распознавания ведьм, показано распространение, сохранение, этнолокальные особенности народных поверий и магических практик, связанных с традиционными представлениями о способах выявления и обезвреживания носителей ведьмачества и их колдовства.

Ключевые слова: Волянь, демонология, ведьма, распознавание, народный календарь, поверье.